

VÆR LIDT Vild

De fleste mennesker vil nok sige, at de godt kan lide naturen. At tage til stranden og bade, gå en tur i skoven, tage cyklen med på mountainbikesporet eller fiske ved en af Danmarks mange åer, fjorde eller kyster. Naturen er smuk som forårets første sommerfugl, men den kan også være kold, rodet og ubarmhjertig. I lang tid har vi troet, at vi kunne kontrollere og fjerne alt det grimme og samtidig beholde det smukke. Men sådan fungerer det ikke. Elsker man nogen, må man omfavne den hele. Vi skal omfavne den hele natur. Både de nyudsprungne blomster, det rådne træ og de irriterende myg. Fordi i naturen hænger alting sammen.

Vil man gøre noget godt for naturen, biodiversiteten og klimaet, er det bedste sted at starte hos en selv. Både små og store tiltag tæller. Haven er vores egen lille del af denne jord, og vi kan gøre med den, hvad vi vil. Hvis vi slipper lidt af den kontrol, som vi

har været vant til at styre vores haver med, har haven potentialet til at live op og være hjemsted for en mangfoldighed af liv. Udover at bidrage med mere biodiversitet, vil den skabe et vindue ud til den natur, der findes udenfor matriklen og hver dag minde os om, hvor dejlig den er, og hvor vigtig den er at passe på.

At haven er vild, er ikke ensbetydende med, at man skal stoppe med at passe den, for så vil den formentligt blive til et ensformigt landskab domineret af nogle få arter. Det hele handler om at skabe mangfoldighed og variation. Jo flere forskellige strukturer, højder, temperaturer, fødeemner, tætheder, plantearter osv., jo flere forskellige levesteder vil der være til flere forskellige dyr.

Vil du have mere vildskab i haven, så start med at se, hvad du allerede har. Medmindre man har en meget stor have, må man udvælge nogle

fokusområder og beslutte sig for, hvilke vilde elementer man gerne vil implementere. Har man et fugtigt område, kan man måske lave et vandhul fremfor at prøve at skabe et tørt område lige der. Har man mange buske, der står tæt sammen, kan man lave det til et krat i stedet for at fælde det hele for at lave et vildt blomsterbed. Lav en god haveplan, inden du går i gang, og overvej, hvilke områder du selv bruger meget, og hvilke der kan forvildes. På den måde er der også større sandsynlighed for, at tingene får lov at blive de steder,

hvor de anlægges. Uforstyrrede områder er netop vigtige, fordi naturen tager tid og ofte får en højere kvalitet, jo ældre den bliver.

Dette materiale indeholder forskellige tiltag, som kan være gode økologiske elementer i en vild have, men læs den ikke som et regelsæt. Brug den som inspiration, vær kreativ og find ud af hvad der giver mening i din have, og hvad du også selv bliver glad af. Husk, at dyr har brug for det samme som os: føde, vand og ly. Prøv dig frem, der skal nok komme et eller andet godt ud af det. God fornøjelse.

Dette materiale udgives af Landsforeningen Praktisk Økologi og er skrevet af Nanna Rømer i forbindelse med hendes praktik, som biologistuderende i Landsforeningen Praktisk Økologi.

INDHOLD

ORDFORKLARINGSLISTE.....	2
HJEMMEHØRENDE, IKKE-HJEMMEHØRENDE OG INVASIVE ARTER.....	3
GIFT OG GØDNING.....	5
FØDE I HAVEN.....	7
GRÆSPLÆNEN.....	10
STORE, GAMLE TRÆER OG DØDT VED.....	12
KRAT, KVAS, STEN OG JORD.....	15
VAND.....	18
LEVE- OG YNGLESTEDER.....	20
PLANTELISTE.....	23
REFERENCER.....	26

Ordforklaringsliste

Økologisk element: Et naturligt element eller tiltag i haven med henblik på at gavne biodiversiteten (f.eks. dødt ved, havedam, blomstereng, stendige).

Blomstrende urter: Planter med ofte grønne, bløde og saftige stængler, som ikke er træagtige, og som bærer blomster. I dette materiale hører bregner, mosser og græsser ikke under denne betegnelse.

Enårig plante: Urt, som på én vækstsæson spirer, gror, blomstrer, sætter og spreder frø, inden den visner og dør. Frøene etablerer næste generation året efter.

Staude: Flerårig urt. De overjordiske dele visner som regel væk om vinteren, mens de underjordiske dele overlever og skyder igen året efter.

Hjemmehørende art: Art, der naturligt findes eller har forekommet i et område uden menneskelig aktivitet.

Ikke-hjemmehørende art: Art, der forekommer i et område på baggrund af menneskelig aktivitet.

Invasiv art: Ikke-hjemmehørende art, som breder sig voldsomt og påvirker det oprindelige økosystem i en negativ retning.

Dødt ved: Træ, der ikke er levende. Det kan både være kviste, grene, hele træer eller indre råd i en stamme.

Fodpose: Stor græstue eller tætte vildskud omkring stammen af et træ.

HJEMMEHØRENDE, IKKE-HJEMMEHØRENDE OG INVASIVE ARTER

Definition

En art er *hjemmehørende* i det område, hvor den findes, eller tidligere har forekommet naturligt uden menneskelig indblanding. Nye arter, der kommer til landet naturligt, er derfor også hjemmehørende. *Ikke-hjemmehørende* arter er arter, der er blevet introduceret til landet af mennesker. Det kan være helt bevidst ved udplantning af farverige, eksotiske planter i haven eller ubevidst, hvor frø eller dyr kommer ind i landet som blinde passagerer. En art bliver *invasiv*, når den breder sig unaturligt kraftigt i et område og volder skade på det oprindelige økosystem og dets arter. Det er ofte arter, der ikke oplever stor konkurrence fra de hjemmehørende arter. Hvis du har invasive arter i haven, er det en god ide at prøve at holde dem nede, men gerne via en sprøjtefri metode (se mere under "Gift og gødning"). Aflever dem på genbrugspladsen pakket godt ind, så de ikke spreder frø på turen. Du kan finde en liste over invasive arter på [Miljøstyrelsens hjemmeside](#).

I haven

I haven vil hjemmehørende arter, i et biodiversitets-perspektiv, altid være at foretrække. Det skyldes, at dyr og planter igennem evolution har tilpasset sig hinanden, og der er derfor langt flere insekter tilknyttet hjemmehørende plantearter end ikke-hjemmehørende. F.eks. har de to ikke-hjemmehørende planter sommerfuglebusk og hortensia hhv. 34 og 7 insektarter tilknyttet, hvorimod de to hjemmehørende planter birk og gråpil har hhv. 217 og 183 insektarter tilknyttet (*Biological Records Centre*, n.d.). Det kan virke overraskende, da blomsterne på sommerfuglebusk og hortensia syner af mere, end blomsterne gør på birk og gråpil. Det betyder ikke, at du skal hive alle ikke-hjemmehørende planter op, men hold eventuelt øje med, hvilke der faktisk er insekter på, og planter du nyt, så brug hjemmehørende arter.

Specialister og værtsplanter

Nogle insekter har specialiseret sig i at finde føde fra helt bestemte plantearter og i den proces mistet evnen til at udnytte andre. Dem

kalder vi for specialister, og det er f.eks. langtungede bier, som kun kan få nektar fra dybe blomsterhoveder. Det gælder også en del af sommerfuglelarverne, som før de udvikles til sommerfugle kun lever på bestemte værtsplanter. Vil du tilgodese nogle af de arter, som har det sværest, kan det være en god ide at plante de hjemmehørende arter, hvor der

er specialiserede insekter tilknyttet. Så sikrer du dig, at de ikke flyver tomhændet forbi haven, og at sommerfuglene har et sted at lægge deres æg.

Er du i tvivl, om en art er hjemmehørende, kan du slå det op på arter.dk, og vil du have nye hjemmehørende planter i din have, er der en planteliste til sidst i materialet her.

Det kan du gøre:

Planter du nyt, så brug hjemmehørende arter

Fjern invasive arter i din have

**Hold øje med, hvilke ikke-hjemmehørende arter, der er insekter på,
og behold dem**

Husk både at have nektarplanter og værtsplanter

GIFT OG GØDNING

Gødning

De fleste er vokset op med ideen om, at planter skal gødes, for at de kan blive store og stærke, og derfor bliver der i de danske haver tilført meget gødning for at holde græsplænen tæt og pryddplanterne flotte. Det er heller ikke forkert, at de fleste pryddplanter, som f.eks. roser, skal have gødning for at klare sig, men det er ikke disse planter, som vi har mest brug for i den vilde have.

De plantearter, som har det sværest, i det danske landskab, er de mere nøjsomme, langsomt voksende arter, som i det næringsrige landskab hurtigt bliver udkonkurreret af hurtigt voksende arter. Derfor er det vigtigt, at vi i haverne får skabt områder med næringsfattige forhold, hvor de mere kræsne, specialiserede og ofte mere sjældne arter kan udfolde sig. Begræns derfor gødningen – både kunstgødning og naturgødning. Gødning i køkkenhaven og ved andre afgrøder er selvfølgelig en undtagelse.

Sprøjtemidler

Sprøjtemidler er næsten altid en dårlig ide. Bruger du sprøjtemidler, kan du nemt ramme andre dyr eller planter end dem, der var tiltænkt. Giften kan ophobes i økosystemet og påvirke vores grundvand. Har du skadedyr, som du vil have væk, kan du overveje mere skånsomme alternativer som kogende vand, salt, hvidløg, kanel etc. og ellers få professionel hjælp.

Handler det om "ukrudt", er sprøjtegift aldrig vejen frem. Det meste ukrudt er hjemmehørende vilde planter og ofte gode nektar- og pollenkilder. Imellem fliser, i gruset eller indkørslen kommer der ofte mere nøjsomme arter, og her kunne du prøve at holde lugetrangen nede og i stedet nyde synet af de livskraftige planter, der kæmper sig op af sprækker og grus. Er det skvalderkålen eller brændenælderne, der driller, er det bedste alternativ til sprøjtegiften at luge. Det er en udmærket form for haveterapi at komme ud og koble af, måske høre en lydbog og nyde, at du får noget fra hånden.

Det kan du gøre:

Hold gødningen i køkkenhaven

Undgå sprøjtemidler, og tjek alternative metoder

Undgå at erstatte sprøjtning med effektiv lugning

FØDE I HAVEN

I haven er det planterne, der danner grundlaget for alt andet levende, da de udgør det nederste trin i fødekæden. De giver føde til planteædende dyr, som bliver til føde til rovdyr højere oppe i fødekæden. De skaber også ly, læ og levesteder. Jo større en mangfoldighed af planter, jo større mangfoldighed af dyr.

Blomstrende urter

De blomstrende urter er en vigtig pollen- og nektarkilde for insekterne. Insekter foretrækker forskellige slags urter, og det er derfor vigtigt, at der i haven bliver plads til så mange forskellige som muligt. Det er ofte de mere nøjsomme og langsomt voksende urter, der mangler i haverne, og det er derfor vigtigt, at vi holder de dominerede arter nede, uden at udrydde dem totalt, imens vi skaber flere næringsfattige levesteder.

Næringsfattige områder

I din have har du måske allerede næringsfattige områder. Det kunne

være en fliseterrasse, indkørslen eller et område med grus. Selvom de fleste vil have svært ved at holde lugetrangen nede her, kan det være en rigtig god ide at lade de urter, der formår at kæmpe sig op, blive. I stedet kan du koncentrere din lugen hen i de områder, som måske er domineret af én eller få arter. Her kan der tyndes ud, så der kommer lys og luft til andre blomstrende urter. For at få flere næringsfattige områder i haven er det alfa og omega, at der ikke gødes. Materialer som sand, grus og sten er ikke gode til at holde på næringen og er derfor ideelle at blande i den jord, du bruger i haven.

Anlæg et blomsterbed

Hvis du vil give insekterne endnu flere blomstrende urter at fornøje sig med, kan du anlægge et blomsterbed, udvide eller opgradere et eksisterende. Anlægger du et helt nyt bed i græsplænen, kan du fjerne græstørvane, så du kommer ned til den mere næringsfattige jord. For at gøre jorden yderligere næringsfattig kan du tilføje kalk eller vasket sand eller

grus. Bor du i et naturrigt område, kan du selv gå ud og samle frø. Alternativt findes der færdige frøblandinger med hjemmehørende arter. I et bed med udsåede frø skal man huske, at de arter, der dukker op, er dem, som spirer ved de pågældende klima- og miljøforhold. Det vil ændre sig fra år til år, hvilke blomstrende urter der dukker op, i takt med at forholdene naturligt også ændrer sig. Hvis du vil være mere sikker på, hvad du får, kan du købe stauder og plante ud i dit bed, men husk igen at plante hjemmehørende arter.

Grønne mure og tage

Et andet sted, du kan øge antallet af blomstrende urter, er på bygninger. Grønne tage eller bevoksede mure er oversete muligheder for at få endnu flere blomstrende urter, især hvis man ikke har så stor en have. Bevoksede mure med fx vedbend eller kaprifolie vil tilbyde både føde og ly. Husk at tjekke, at både tagkonstruktion og muren kan holde til at blive beplantet.

Træer og buske

Det er ikke kun de blomstrende urter, der er en vigtig kilde til

nektar og pollen. Rigtig mange træer og buske blomstrer rigt og sørger for nektar og pollen især i det tidlige forår, hvor fødemængden kan være begrænset. Samtidig tilbyder de også føde til insekter, fugle og egern i efteråret i form af bær, frugter, nødder og kogler. Har man træer og buske i sin have, gælder det selvfølgelig om at beholde dem og ellers kan man plante nogle nye hjemmehørende arter. Læs mere under "Krat, kvas, sten og jord", om hvordan du planter buske og træer i et skønt krat.

Føde hele året

Hvis du planlægger at tilføje nye planter til haven, er det en god ide at indtænke, at der i haven er noget, der blomstrer fra det tidlige forår og et godt stykke ind i efteråret, samt at man har bær, frugter, nødder eller kogler så langt ind i vinteren som muligt. Husk både at plante løgplanter, træer, buske og blomstrende urter. Hvis du er i tvivl om, hvilke arter, der er gode at bruge i din have, kan du kigge på plantelisten sidst i materialet her eller gå i plante-centret og forhøre dig ad.

Det kan du gøre:

Giv plads til så mange forskellige blomstrende urter som muligt

Begræns de dominerende arter

Lad blomstrende urter komme frem på eksisterende næringsfattige områder

Skab flere næringsfattige områder

Brug hjemmehørende arter

Husk at træer og buske også er gode nektarkilder

Hav for så vidt muligt noget der blomstrer i haven fra tidligt forår og ind i efteråret

Hav gerne bær, frugter, nødder, kogler så langt ind i vinteren som muligt

GRÆSPLÆNEN

En ren ørken

"Der er ikke noget som en nyslået græsplæne". Det er sikkert noget, du selv har sagt eller har hørt andre sige. Traditionelt set skal græsplænen gerne være grøn, kortklippet, ensartet og tæt. Det er virkelig et sted, hvor kontrol-mennesket i os bliver belønnet, når plæneklipperen har været i gang. Desværre er det bare en ren ørken for langt de fleste dyr. Ingen føde og ingen levesteder. Den næringsrige jord gør, at græsset vokser hurtigt og kraftigt, og de blomstrende urter, der skulle dukke op, bliver hurtigt taget af plæneklipperen. Heldigvis er det nemt at gøre noget for at få en mere mangfoldig og spændende græsplæne, samtidig med at der er plads til at solbade, danse eller spille fodbold.

Lav en vildere græsplæne

Hvis du ønsker dig en mere vild græsplæne, starter du med at slå den varieret og lader nogle områder vokse sig høje. Overvej, hvilke områder på græsplænen du normalt opholder dig meget, og lad disse være kortklippede. Slå også gerne stier i områderne med højt

græs, så du kan gå på opdagelse. Områderne med højt græs slås max to gange årligt (juni og september), så de blomstrende urter, der måtte være mellem græsset, får tid til at udvikle sig, sætte og sprede frø. I løbet af vinteren lader du det lange græs stå og river resterne sammen om foråret. Det lange græs vil sommerfugle, møl og edderkopper elske, og om vinteren vil det danne levested for overvintrede dyr som f.eks. musen, mens egernet om foråret vil bruge det tørre græs til sin rede.

I de kortklippede områder vil der også dukke blomstrende urter op, som bellis, hvidkløver og forglemmigej. Disse kan du med fordel køre udenom med plæneklipperen, så længe de blomstrer. Med tiden vil der naturligt spredes vilde blomstrende urter til græsplænen, hvis der er et natur-område relativt tæt på (300 m). Alternativt kan du så en frøblanding med hjemmehørende arter ud i din plæne. For at give de blomstrende urter bedre vilkår, er det en god ide, at du løbende udpiner jorden, så den vil blive mere næringsfattig. Det gøres ved at fjerne det næringsrige græs-

afklip vha. en opsamler til
plæneklipperen eller rive det
sammen. Græsafklippet kan bruges

omkring frugttræer eller i
køkkenhaven.

Det kan du gøre:

Lad områder af græsplænen blive lang

Udpin græsplænen ved at fjerne græsafklip

Lad også blomstrende urter i den kortklippede græsplæne blomstre

STORE GAMLE TRÆER OG DØDT VED

Træerne, der bliver ved med at give

I takt med at et træ bliver ældre, tilknyttes flere organismer. Kronen på træet bliver større og giver flere levesteder og mere føde, mens insekterne flytter ind i de furer og sprækker, der dannes i barken. Hulheder opstår i stammen til gavn for fugle, egn og flagermus, mens grenkløfter fyldes med vand og bliver til et helt nyt levested for vandlevende organismer. Laver og mos vokser lystigt på stammen, mens svampene lever i tæt forbindelse med træerne – over og i særdeleshed under jorden. På et tidspunkt bliver træet så gammelt, at grenene knækker af, det begynder at rådne flere steder, den tykke stamme bliver fyldt med hulrum, og generelt ser den lidt lurvet ud. Sådanne træer kaldes for veterantræer og giver med deres kringlede udtryk og varierede struktur plads til, at endnu flere insekter, fugle, flagermus, svampe og andre organismer kan flytte ind. Det døde ved nedbrydes i træet af især svampe og specialiserede insekter, som formår at udnytte den lagrede energi. Sådant et stykke dødt træ fyldt med insekter er det rene tag-selv-bord for fuglene, som

især om vinteren finder meget af deres føde her. Træet kan i lang tid være halvt levende og halvt dødt, inden det på et tidspunkt ikke længere kan lede vand og næring igennem stammen. Nu er der det døde ved tilbage, som kan ligge lige så lang tid og forvitte.

Træerne i din have

Jo ældre du tillader dine træer at blive, jo mere værdi får de for de dyr, der lever af det. Det kommer dog an på arten, hvornår man kan kalde dem for gamle, fordi de vokser med forskellig hastighed. Hurtigt voksende træer får hurtigere en højere værdi. Lad træerne blive i haven, og lad dem forblive forholdsvis naturlige i deres udtryk. Der må gerne dannes fodposer af græs eller vildskud omkring stammen, så mus og andre mindre dyr, kan bruge det som skjul.

Når træerne bliver rigtig gamle med døde grene og rådne stammer, bliver de ofte anset som noget rod og et tegn på forfald, selvom træerne på dette tidspunkt understøtter en verden af liv. I det danske landskab, er det også normal praksis at fælde syge eller

gamle træer til fordel for yngre træer, der kan bruges i tømmerproduktionen. Har du derfor et eller flere gamle træer i din have, så lad dem for så vidt muligt stå og forfalde, og nyd det eventyrlige indslag, de gør i haven. Har du et træ, der giver for meget skygge eller udgør en risiko for at vælte, så overvej, om det kan løses ved at beskære det. Du kan også vælge kun at fjerne selve kronen og lade så stor en del af stammen stå som muligt. Det vil stadig give liv til mange organismer under nedbrydningen. Fjernes hele træet, så lad så store stykker som muligt, blive liggende i haven og nedbryde. De kan sagtens blive til et godt klatrested for børnene eller udgøre et dekorativt element i haven. Plant evt. en klatreplante op ad den for at gøre den endnu smukkere. Har du brændestykker, kan disse også arrangeres i dekorative stabler og bruges til at lave rum i haven og vil på samme måde give liv til mange organismer under nedbrydningen.

Lad alt træ under nedbrydning ligge det samme sted så længe som muligt, så processen ikke forstyrres.

Veteranisering

Er du lidt utålmodig og vil gerne gøre noget for naturen nu, kan du selv starte en veteranisering. Når et træ veteraniseres, betyder det, at du efterligner de skader, som naturen selv vil påføre et træ på sigt. På den måde bliver der hurtigt skabt levesteder for de dyr, som mangler netop veterantræer at bosætte sig i. Du kan knække grenene af fremfor at save dem, hvilket gør det nemmere for svampe og biller af flytte ind. Du kan lave nogle dybe snit i træets stamme, som på sigt vil danne et hulrum, når træet danner arvæv hen over snittet, eller du kan banke søm ind i træet. Husk at gøre det på et træ, som står et sted, hvor det kan få lov at stå og forfalde naturligt, uden det bliver til gene i haven.

Det kan du gøre:

Lad træerne blive gamle

Hvis muligt, så undgå fældning, og løs det med beskæring

Hvis et træ skal fældes, lad så meget som muligt af stammen blive tilbage

Lad stammer, grene eller brændestykker ligge på jorden eller arranger dem dekorativt

Veteraniser eventuelt et træ for at fremskynde forfald

KRAT, KVAS, STEN OG JORD

Krat

Et tæt krat er et fantastisk levested og ressource for mange forskellige organismer. Især insekter og fugle kan finde føde her en stor del af året., da det ofte tilbyder både nektar, pollen, bær og frugter. Her kan dyrene gemme sig, bygge rede og søge ly for vind og vejr. Jo ældre og mere varieret et krat er, jo flere små levesteder vil der være i krattet, og jo flere dyr vil have gavn af det. I bunden af krattet vil nedfaldne blade og kviste samtidig skabe gode leveforhold for jordlevende smådyr og svampe.

Har du et krat i haven, så lad det endelig stå urørt og blive gammelt. Har du plads, kan du udbygge det – et større krat giver et større uforstyrret område og flere levesteder. Har du nogle buske, der står ved siden af hinanden, kan du lade dem vokse sig tæt sammen og eventuelt supplere med ekstra buske eller træer. Har du ikke et krat, kan du plante et helt nyt. Plant gerne ekstra tæt og bredt og brug hjemmehørende arter. Bunden af krattet er et glimrende sted at smide sin hækafklip, grene, blade eller stykker af træ. Det skaber gode levesteder for insekter.

Mange haver har hække, og selv om det ikke er det samme som et krat, kan du godt skabe et indbydende levested. Du kan lade hækken blive godt bred, så det uforstyrrede område bliver så stort som muligt. Hækken kan sagtens stadig blive klippet, men hold lidt igen, og lad nogle grene stikke ud, så fuglene har noget at lande på. Vent også gerne med at klippe den til efter 1. august, så fugleungerne får fred, mens de er i reden. Hold igen med lugningen under hækken, og lad grene og blade ligge og formulde.

Kvas

I de fleste haver vil der, når den første efterårsblæst rammer, falde små grene, kviste og blade ned. Det anses ofte som rod, men det spiller også en rolle i økosystemet som levested og fødekilde. Mange smådyr kravler ind under blade eller kviste for at få ly for vinteren, mens pattedyr bruger større kvasbunker af grene og blade som skjulested. Samtidig er det også dødt organisk materiale, som fodrer nedbrydningsorganismerne. Fordi mange synes, det ser rodet

ud med grene og blade, er det en mangelvare i mange haver, og derfor er det et element, som er rigtig godt at bevare.

Lad nogle blade og grene ligge, hvor de falder ned, men saml også gerne nogle i større bunker forskellige steder i haven (sol/skygge), og lad dem for så vidt muligt ligge det samme sted. Er du f.eks. ved at udpine din græsplæne, kan du samle bladene sammen her og bruge dem til at lave bunker, mens blade under træer og buske kan blive liggende og formulde. Grene kan også samles i et kvashegn for at holde lidt mere styr på det.

Kvashegnet laves på følgende måde:

- Bank stolper godt ned i jorden. Hvis det er et stort kvashegn, graves de 50-60 cm ned.
- Brug gerne noget langsomt nedbrydeligt træ som eg eller robinie til stolperne.
- Stolperne skal stå med 65-90 cm mellem hver.
- Lav hegnet mindst 70 cm højt.
- De største grene lægges yderst for at holde på de mindre grene, der lægges i midten.
- Stamp lagene undervejs.

- Grenene blive nedbrudt og vil synke sammen, så man efterhånden kan fylde mere på.
- For et roligt og ensartet kvashegn: 1) Brug lige store grene yderst 2) læg grenene mere pænt og ensartet øverst, og undgå at stampe dette lag 3) klip grene, der stikker ud fra sider og top.

Sten og jord

Vores insekter, krybdyr, padder, myrer og edderkopper er vekselvarme dyr, dvs. de bruger varmen fra omgivelserne til at opvarme kroppen. Derfor ynder disse dyr også at opholde sig på ekstra varme og tørre steder. I haven kan det være på store sten eller stendiger eller på jord- og grusskrænter. Diger, skrænter og volde hæver sig op over jordniveau, hvilket giver en variation i højde, temperatur og fugtighed. Stenene bliver varmet op af solen og fungerer som solbadnings-spot, mens de kølige sprækker imellem stenene er gode skjulesteder. Solrige områder med bar jord, sand eller grus er især vigtige for jordboende enlige bier, der graver lange gange, hvori de bygger rede og lægger æg.

Store sten kan ligge for sig selv, mens mindre sten kan placeres i en stenbunke eller et stendige. Laves de i en god højde, varmes de hurtigere op af solen, og har du mørke sten, bliver de hurtigere varme end lyse sten. Brug ikke mørtel imellem stenene, da du så fjerner hulrummene, som dyrene bruger. Fyld heller ikke muldjord imellem stenene, men brug sand eller grus i stedet for at holde området næringsfattigt. Du kan også bruge sten til at anlægge et næringsfattigt stenbed med sand

eller grus, hvori du kan plante hjemmehørende, tørketolerante arter.

I stedet for sten kan jord, sand eller grus bruges til at lave en skråning eller en vold. Den skal være min. 50 cm høj og gerne placeres, så den største flade vender mod syd og får så meget sol som muligt. Du kan med fordel også placere nogle sten for at skabe yderligere variation. Hold gerne både sten og jord fri for det værste græs, så de forbliver bare og dermed nemmere opvarmes af solen.

Det kan du gøre:

Behold dit krat, og lad det være så uforstyrret som muligt

Anlæg eventuelt et krat med hjemmehørende arter

Lad hækken blive bred, og undgå at klippe den for voldsomt ned

Lad blade og kviste ligge, og saml nogle i bunker rundt om i haven

Arrangerer eventuelt grenafklip i et kvashegn

Placer store sten, en stenbunke eller et stendige i et solbeskinnet område

Lav en jordvold eller skrænt med bare områder i et solbeskinnet område

VAND

Det livsnødvendige vand

Vand er livsnødvendigt for alle organismer, og i Danmark har vi rigtig mange arter, der er tilknyttet vandige miljøer, men i haverne er det en mangelvare. Det er derfor en af de mest effektive elementer, man kan indføre i sin have for at få mere liv. Nogle arter lever hele deres liv i vandet, mens andre kun har brug for det i perioder. Padder som frøer, tudser og vand-salamandere opholder sig f.eks. hovedsageligt i vand i yngleperioden. Alle andre dyr har brug for vand til at slukke tørsten med, så der er masser af god grund til at indføre noget vand i haven. Med en siddeplads tæt på sit vandhul, vil man hurtigt få for vane at tjekke til frøen, guldsmeden eller fuglene, der bader.

Alt fra en tallerken med vand i de varme sommermåneder til et større vandhul vil bidrage med mere liv i haven. Vandhuller kan være så små som en nedgravet spand til store havedamme. Jo større, jo mere variation, og jo flere dyr, men alle tiltag vil gøre en forskel.

Lav et vandhul

Vil du lave et mindre vandhul, så brug en spand, murbalje eller, hvad du nu har liggende, som ikke er af et materiale, der afgiver skadelige stoffer. Husk også at sørge for, at dyrene ikke kan drukne ved putte sten i, som de kan kravle på.

Hvis man vil lave et større vandhul, kan man gøre følgende:

- Brug enten et formstøbt havebassin, eller beklæd vandhullet med en bassindug.
- Et formstøbt havebassin skal have mindst én side, som ikke er stejl.
- Placer gerne vandhullet i sol eller halvskygge, så vandet bliver dejlig varmt.
- Mod nord skal der være lavvandet (5-20 cm dybt), så vandet bliver ekstra varmt her.
- Placer sten i, så dyrene kan kravle op ad vandhullet.
- Der kan placeres sten omkring vandhullet, men husk at lave små passager, så de større dyr kan komme ned til vandkanten og drikke.
- Plant hjemmehørende vandplanter i.

- Placer også gerne forskellige grene, sten, grus og andre strukturer for at skabe variation.
- Brug næringsfattig jord, sand, grus eller lign. i og omkring vandhullet for at undgå for meget næring.
- Sæt ikke fisk i vandhullet – det mindsker antallet af andre arter markant.

Det kan du gøre:

Indfør noget vand i haven

En tallerken med vand er godt til alle dyr om sommeren og i perioder med barfrost

Lav et lille eller et stort vandhul

Husk at sørge for, at dyrene ikke kan drukne i vandhullet

LEVE- OG YNGLESTEDER

Insekthotel

De bedste insekthoteller er dem, som skabes naturligt i en vild have og i forbindelse med de tiltag, der er nævnt i dette materiale. Når det er sagt, så er det både en sjov og lærerig aktivitet for store og små at bygge et insekthotel. Har du heldet med dig, og placeres det rigtigt, kan insekthotellet sagtens få besøg af insekter.

Sådan gør du:

- Byg en ramme ud af noget træ, og inddel den i små og store rum.
- Lav den gerne 15-30 cm dyb.
- Bundt hule materialer sammen, såsom bambus, plantestængler og tagrør, og lav dem i forskellige længder, da forskellige bi-arter foretrækker forskellig dybde i rørene.
- Potteskår eller hullede mursten er også gode – de holder godt på varmen.
- Træstykker med borede huller i (2-15 mm) kan også bruges.
- Blade, grene, kviste, barkstykker er også gode.
- Fyld rummene ud med de forskellige materialer.

- Placer insekthotellet ca. 50 cm. fra jorden, i læ og solrigt – insekter vil gerne have det tørt og varmt.
- Man kan sætte et net foran, så fuglene ikke kommer og stjæler det til redemateriale.
- Husk IKKE at tage insekthotellet ind om vinteren, da der kan være overvintrende insekter i.

Fuglekasser

Der er fugle, der laver rede i det fri i hække, fordybninger i grene, inde i skuret eller andre kreative steder. Det er fugle som solsorten, rødhalsen og gærdesmutten. Så er der fugle som mejser, musvitter og spurve, som laver rede i hulrum. De bedste hulrum er dem, som findes i gamle træer, så dem skal vi meget gerne bevare i haverne, men det kan være en god ide også at supplere med fuglekasser – og så er det et sjovt byggeprojekt. Fuglene har forskellige præferencer i forhold til størrelsen, udformningen, hulstørrelse og i hvilken højde fuglekassen hænger i. Hvis du vil bygge din egen fuglekasse, er det en god ide at finde disse informationer, så der er større sandsynlighed for, at der faktisk flytter nogen ind. Man kan

finde en oversigt over dimensionerne på forskellige kasser på Dansk Ornitologisk Forenings hjemmeside.

Sådan gør du:

- Brug ikke trykimprægneret træ.
- Brug zinkforvarmende søm.
- Se om du kan lave taget regntæt, og husk at bore hul i bunden, så vand kan trænge ud.
- Lav taget, så det kan løftes af, og fuglekassen kan rengøres.
- Påsæt aldrig en siddepind, da rovfugle for nemt vil kunne sætte sig der.
- Søm eller bind fuglekassen fast til et træ. Brug bindemetoden, hvis det er et træ, du gerne vil passe på.
- Åbningen skal vende mod nord eller øst.

Flagermus

Flagermusen ynder at opholde sig i hulrum i gamle træer eller i små sprækker i bygninger. Har du flagermus i huset, så lad dem endelig blive - de gnaver ikke i isolation eller træværk. Træer med flagermus tilknyttet er ulovlige at fælde, fordi flagermusen er fredet. Så lad endelig også dem blive. Har du ikke flagermus, gælder det om at lade dine træer blive gamle og hule og måske lade være med at reparere alt for effektivt på huset. Da flagermusen gerne vil sidde helt tæt, er det helt små sprækker, de foretrækker. Derudover kan man supplere med en flagermus-kasse, selvom succes ikke er garanteret. Fremgangsmåden er som ved en fuglekasse, og dimensioner og materialer kan findes flere steder på nettet.

Det kan du gøre:

Indfør først og fremmest de mere naturlige levesteder i haven

Suppler gerne med insekthoteller, fuglekasser eller flagermusekasser.

PLANTELISTE

Nedenunder er listet plantearter, der er gode at bruge i din have, og deres blomstringstidspunkt. Med få undtagelser er arterne hjemmehørende. De få arter, der ikke er hjemmehørende, er taget med, da de på trods af deres ikke-naturlige forekomst, gavner dyrelivet. Dette er kun et udsnit, og man kan finde lister i bøger og på nettet med andre og flere arter. Husk at tjekke, under hvilke forhold planterne trives bedst, så du kan placere dem i haven, hvor det giver mest mening.

BLOMSTRENDE URTER

DANSK NAVN	FORÅR	SOMMER	EFTERÅR
Erantis	•		
Krokus	•		
Kodriver	•		
Martsviol	•		
Vorterod	•		
Mælkebøtte	•		
Liljekonval	•		
Lungeurt	•		
Anemone	•		
Forglemmigej	•	•	
Engkarse	•	•	
Løgkarse	•	•	
Bidende ranunkel	•	•	
Angelik		•	
Alm. mjøddurt		•	
Kornvalmue		•	

Hvid okseøj		•	
Blåhat		•	
Musevikke		•	
Alm. kongepen		•	
Timian		•	
Vild gulerod		•	
Alm. kællingetand		•	
Alm. stedmoderblomst		•	
Blodrød storkenæb		•	
Kornblomst		•	•
Rødkløver		•	•
Alm. røllike		•	•
Hjortetrøst		•	•
Merian		•	•
Rejnfan		•	•
Lugtløs kamille		•	•
Sankthansurt			•
Strandasters			•

TRÆER, BUSKE OG KLATREPLANTER

DANSK NAVN	FORÅR	SOMMER	EFTERÅR
Bened	•		
Alm. ask	•		
Alm. bøg	•		
Dunbirk	•		
Fuglekirsebær	•		
Mirabel	•		
Rød-el	•		
Rødgran	•		
Skov-elm	•		
Slåen	•		
Solbær	•		
Stilk-eg	•		
Vinter-eg	•		
Vortebirk	•		
Alm. røn	•	•	
Pil (femhannet el. selje)	•	•	
Hvidtjørn	•	•	
Skov-æble	•	•	
Skovfyr	•	•	
Hindbær		•	
Humle		•	

Hunderose		•	
Hyld		•	
Brombær		•	
Alm. gedeblad		•	
Tørst		•	
Hedelyng		•	•
Vedbend			•

REFERENCER

BØGER

Dahl Lisbjerg, D. (2019). *Vilde haver - 7 tiltag der giver mere natur i haven* (1. edition). Forlaget BIOS.

Turner, K., Dahl Lisbjerg, D., & Gruwier, L. (2023). *Vildskab i haven* (1. edition). Politikens forlag.

RAPPORTER

Petersen, L. K., Levin, G., Ejrnæs, R., Zandersen, M., Jensen, A., & Brunbjerg, A. K. (2014). *Parcelhushaven – en del af byens natur* (Issue 90).

Strandberg, B., & K.K. Rasmussen. (2024). *Registrering af indikatorer for biodiversitet i byer*.

HÆFTER

KFUM Spejderne. (2022). *Gør noget vildt - inspirationshæfte*. VILD NATUR HVOR DU BOR en del af VORES NATUR.

Schrøder, S., & Turner, K. (2022). *Skab mere vild natur hvor du bor*. VILD NATUR HVOR DU BOR en del af VORES NATUR.

HJEMMESIDER

Biological Records Centre. (n.d.). Retrieved October 22, 2024, from <https://www.brc.ac.uk/>

Dansk Ornitologisk Forening. (n.d.). *Redekasser - sådan bygger du selv*. Retrieved October 27, 2024, from <https://www.dof.dk/fakta-om-fugle/fugle-i-haven/redekasser>

Miljøstyrelsen. (n.d.). *Invasive arter*. Retrieved November 2, 2024, from <https://mst.dk/erhverv/rig-natur/artsforvaltning/invasive-arter>

Haveselskabet. (n.d.). *Liste: Hjemmehørende planter i vores haver*. Retrieved November 4, 2024, from <https://haveselskabet.dk/havestof/biodiversitet/hjemmehorende-arter/liste-hjemmehorende-planter-i-vores-haver/>